

## Αιτιοπαθογενετικές θεωρίες της εγκληματικής συμπεριφοράς

N. Κουτουβίδης,<sup>1</sup> Α. Μηνογιάννη<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Ψυχιατρικό Τμήμα Νοσοκομείου Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, Αθήνα

<sup>2</sup> Συμβουλευτικός Σταθμός Απεξάρτησης, Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής, Αθήνα

*Ψυχιατρική* 2003, 14:200-209

Σύμφωνα με τις βιολογικές θεωρίες της παραπτωματοκότητας, η συμπεριφορά θεωρείται ως μία λειτουργία παράγωση των φυσιολογικών συστημάτων, για την οποία η εγκεφαλική λειτουργία παρέχει τους γενεσιουργούς μηχανισμούς και τη διαμορφώνει. Τα άτομα κληρονομούν από τους προγόνους τους χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που τα καθιστούν επιρρεπή στη διάπραξη εγκλημάτων υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Οι ψυχολογικές θεωρίες επικεντρώνονται σε εσωτερικούς παράγοντες που διαμεσολαβούν στην αποκλίνουσα εξέλιξη, όπως είναι οι αποτυχίες κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης καθώς και οι ατομικές διαφορές σε στάσεις, αξίες και πεποιθήσεις μεταξύ παραπτωμάτων και μη παραπτωμάτων. Οι κοινωνικές και περιβαλλοντικές θεωρίες αναζητούν τα αίτια σε κοινωνικές δομές και πολιτισμικούς παράγοντες. Η θεωρία των τριών μοντέλων προσφέρει μία ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς βασισμένη σε τρία διαφορετικά επίπεδα: το βιολογικό, το ψυχολογικό και αυτό της αντανάκλαστικής αυτεπίγνωσης, δηλαδή της συνειδητής επιλογής του ατόμου να υιοθετεί συγκεκριμένες μορφές συμπεριφοράς. Υποστηρίζεται η πολυπαραγοντική φύση της αιτιολογίας του εγκλήματος που βρίσκεται σε συμφωνία με τις σύγχρονες γενετικές θεωρίες.

**Λέξεις ευρητηρίου** *Γενετική, εγκληματική συμπεριφορά, βιολογικοί παράγοντες, γνωσιακοί παράγοντες, κοινωνικοί παράγοντες.*

### Εισαγωγή

Η εγκληματική συμπεριφορά υπήρξε ανέκαθεν πρόβλημα, τόσο για τους ανθρώπους που την επιδεικνύουν όσο και για την ευρύτερη κοινωνία. Μολονότι ό,τι θεωρείται εγκληματικό ποικίλλει κατά τόπους και εποχές, στη συγκεκριμένη εργασία θα θεωρήσουμε εγκληματική τη συμπεριφορά όπως αυτή προσδιορίζεται νομικά, καθώς και την αντικοινωνική διαγωγή που, χωρίς ενδεχομένως να είναι παράνομη, παραβιάζει ωστόσο κοινωνικές νόρμες και είναι, κατά συνέπεια, επιβλαβής.

Με αναφορά στη σχετική βιβλιογραφία, το εγχείρημα αυτό αποσκοπεί στο να αναγνωρίσει το ρόλο που παίζουν και το βαθμό κατά τον οποίο οι βιολογικοί παράγοντες συντελούν στην έφεση που επιδεικνύουν ορισμένα άτομα ως προς την εμπλοκή τους σε εγκληματικές δραστηριότητες. =εκινώντας από παλαιότερες γενετικές θεωρίες που αποδίδουν την εγκληματικότητα σε ελλειμματική βιολογική λειτουργικότητα, στο πρώτο μέρος θα εκθέσουμε περιληπτικά τη θεωρία του Lombroso, η οποία υπήρξε η πρώτη που γνώρισε αποδοχή για τη θέση αυτή. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στην τρέχουσα γενετική έρευνα που διεξάγεται στη βάση της παραδοχής ότι η φυσιολογική γενετική ποικιλομορφία παράγει παρατηρήσιμες διαφορές, που είναι υπεύθυνες για τη συμπεριφορά των ατόμων. Στα πλαίσια αυτά, θα εκθέσουμε συνοπτικά επίσης τα αποτελέσματα των μελετών διδύμων και υιοθετημένων, καθώς και ψυχοφυσιολογικών και βιοχημικών μελετών που εξετάζουν τη βιολογική βάση της προσωπικότητας.

Στο δεύτερο μέρος θα εξετάσουμε σύντομα τις επιπτώσεις των ελλειμμάτων και αδυναμιών του οικογενειακού περιβάλλοντος στην εγκληματική συμπεριφορά, καθώς και τις ερμηνείες της εγκληματικότητας σε κοινωνικό επίπεδο.

Στο τρίτο μέρος θα εξεταστεί ο ρόλος των γνωσιών που τα άτομα αποκτούν εντός του οικογενειακού και του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου. Αξίες, πεποιθήσεις, ικανότητες, ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι χειρίζονται υπεύθυνα τις πράξεις τους, καθώς και οι έννοιες της ενσυναίσθησης και της αυτοεκτίμησης, θα εκτιμηθούν σε σχέση με την εγκληματική διαγωγή. Στο ίδιο μέρος θα υπάρξει επίσης μία σύντομη αναφορά στην ψυχαναλυτική άποψη για την εγκληματική συμπεριφορά.

Στο τέταρτο και τελευταίο μέρος θα διατυπωθεί η άποψη ότι οι αιτίες ενός τόσο περίπλοκου φαινομένου, όπως είναι η εγκληματική συμπεριφορά, δεν μπορούν παρά να είναι πολυπαραγοντικές. Κατά συνέπεια, οι ερμηνείες του εγκλήματος μπορούν να είναι μόνο πιθανοκρατικές. Από την άποψη αυτή, οι βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές ερμηνείες δεν είναι απλά συμβατές, είναι κατά κάποιον τρόπο στενά συνδεδεμένες και αλληλοσυμπληρούμενες.

### Το βιολογικό πρότυπο

Οι βιολογικές ερμηνείες έχουν ως σημείο εκκίνησης την παραδοχή ότι όσοι διαπράττουν εγκλήματα διαφέρουν κατά ένα βιολογικό τρόπο από το γενικό πληθυσμό. Οι πρώιμες βιολογικές ερμηνείες, επικρατούσες στη

Φρενολογία και Φυσιογνωμική, είχαν επιχειρήσει να συνδέσουν τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά με τη σωματική κατασκευή. Το έργο του Lombroso υπήρξε το πρώτο που γνώρισε ευρεία επιστημονική αποδοχή για την άποψη αυτή<sup>1</sup> Στο "The Criminal Man" αναπτύσσει την έννοια του "γεννημένου εγκληματία", ενός ψυχολογικού και σωματικού καταλοίπου της πρωτόγονης ανθρωπότητας.<sup>2</sup> Το έργο του Lombroso συνιστά μία προσπάθεια να αναγνωριστούν τόσο ο εγκληματικός τύπος όσο και οι φυσικές αιτίες που κάνουν ένα άτομο εγκληματία.<sup>3</sup>

Η σύγχρονη έρευνα, στην προσπάθεια να παράσχει ερμηνείες του εγκλήματος σε βιολογικό επίπεδο, έχει εστιάσει την προσοχή της στη Γενετική, έναν αμφισβητούμενο βιολογικό παράγοντα. Τα γονίδια κληροδοτούνται από τους γονείς. Η τάση προς παραπτωματικότητα μπορεί να ιδωθεί ως μεταδιδόμενη στον απόγονο απ' ευθείας από τους γονείς, παρέχοντας έτσι μία ερμηνεία του τύπου "αιτία-αποτέλεσμα" για το έγκλημα. Εφόσον δεν έχει τεκμηριωμένα βρεθεί ένα ιδιαίτερο γονίδιο ή συνδυασμός γονιδίων που να φέρει το βάρος της τάσης προς την παραπτωματικότητα, μία τέτοια ερμηνεία ηχεί μάλλον απλόικη.

Η γενετική προίκα μπορεί, ωστόσο, να εκδηλωθεί με έναν έμμεσο τρόπο. Τα άτομα μπορούν να κληρονομήσουν από τους προγόνους τους χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που τα καθιστούν επιρρεπή στη διάπραξη εγκλημάτων κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις. Αυτού του είδους η ερμηνεία, απ' εαυτής, επιτρέπει και σε άλλους παράγοντες (πέραν της γενετικής κληρονομιάς) να διαδραματίζουν ρόλο στην εμφάνιση παραβατικής συμπεριφοράς, καθώς ισχυρίζεται ότι η γενετική προδιάθεση δεν είναι επαρκής, ώστε να μεταστρέψει κάποιον στη διάπραξη εγκλημάτων. Πρέπει να αποτελεί μέρος ενός αριθμού επιδράσεων, ώστε να καταλήξει σε εγκληματική συμπεριφορά. Μελέτες οικογενειών που ανασκοπήθηκαν από τους Farrington και συν.<sup>4</sup> δείχνουν ότι υπάρχουν ενδείξεις οικογενειακής συμμετοχής ως προς την παραπτωματικότητα κατά το ότι, αν ένα μέλος μιας οικογένειας έχει μία καταδίκη, άλλα μέλη της ίδιας οικογένειας διατρέχουν επίσης τον κίνδυνο να υποστούν καταδίκη. Συστηματικές μελέτες της γενετικής συμμετοχής είναι αυτές των διδύμων και των υιοθετημένων παιδιών. Σε γενικές γραμμές, οι μελέτες των διδύμων έχουν δείξει συμβατότητα ως προς τους μονοζυγωτικούς (MZ) διδύμους, υποστηρίζοντας έτσι τη γενετική επίδραση στο έγκλημα. Από την άλλη πλευρά, ένα σημαντικό ποσοστό παιδιών που προέρχονταν από εγκληματίες γονείς, αλλά υιοθετήθηκαν λίγο μετά τη γέννησή τους, απέκτησαν ποινικό μητρώο. Τα αποτελέσματα μίας μεταανάλυσης της σχέσης γονιδίου-εγκλήματος, που δημοσιεύθηκαν από τον Walters δείχνουν σημαντική συσχέτιση κληρονομικότητας και εγκλήματος.

Πρέπει, πάντως, να επισημανθεί, ότι οφείλει κανείς να είναι επιφυλακτικός ως προς την ερμηνεία αυτών των αποτελεσμάτων, πιθανότατα λόγω μεθοδολογικών αδυναμιών των εργασιών. Γενετικές επιπτώσεις είναι επίσης δυνατόν να διαπιστωθούν σε σταθερές διεργασίες του νευρικού συστήματος και η πρόσφατη έρευνα έχει επιχειρήσει να συνδέσει τη λειτουργία του νευρικού συστήματος με την προσωπικότητα, την παρόρμηση και τη μάθηση, καθώς και με τη διαδικασία επεξεργασίας πληροφοριών.<sup>2</sup> Αυτές οι ψυχοφυσιολογικές και βιοχημικές μελέτες προσπαθούν να παράσχουν επιχειρήματα υπέρ του ότι πλευρές της ψυχικής λειτουργίας καθορίζουν ιδιοσυγκρασιακές διαφορές μεταξύ των ατόμων. Οι νευροδιαβιβαστές - σημαντικότεροι από τους οποίους είναι η σεροτονίνη, η νοραδρεναλίνη και η ντοπαμίνη - επηρεάζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Το ερώτημα εάν υπάρχει διαφορά στα επίπεδα των νευροδιαβιβαστών μεταξύ παραβατικών και μη παραβατικών πληθυσμών είναι δύσκολο να απαντηθεί εξαιτίας τεχνικών δυσχερειών ως προς τον ορισμό αυτών των καταστάσεων και τον καθορισμό των επιπέδων των νευροδιαβιβαστών.

Ωστόσο, σε μία ανασκόπηση ενός αριθμού ερευνητικών εργασιών, οι Scerbo και Raine<sup>6</sup> έχουν δείξει ότι υπάρχουν ενδείξεις για μειωμένη σεροτονινεργική και νοραδρενεργική δραστηριότητα σε πληθυσμούς αντικοινωνικών ατόμων. Η ρύθμιση των επιπέδων των νευροδιαβιβαστών με τη χρήση φαρμάκων έχει κάποια επίδραση στην επιθετική συμπεριφορά και πειραματικές εργασίες με ζώα έχουν δείξει ότι η πρώιμη έκθεση στην τεστοστερόνη, πιθανότατα, αυξάνει την επιθετικότητα.<sup>7</sup>

Η Θεωρία της προσωπικότητας του Eysenck<sup>7</sup> είναι ένα καλό παράδειγμα της θεωρητικής απόπειρας να παρασχεθούν επιχειρήματα υπέρ της ύπαρξης διαφορών στην ιδιοσυγκρασία μεταξύ ατόμων σε βιολογική βάση. Οι ιδιοσυγκρασιακές ποικιλομορφίες εξετάζονται κατά τρεις ανεξάρτητες διαστάσεις, αυτές της Νευρωτικότητας-Σταθερότητας (N), της Ψυχωτικότητας-Υπερεγύ (P) και της Εξωστρέφειας-Εσωστρέφειας (E). Ο Eysenck<sup>9</sup> και οι Eysenck και Gudjonsson<sup>10</sup> επεξεργάστηκαν την αρχική Θεωρία με σκοπό να προσφέρουν μία ερμηνεία της σταθερής εγκληματικής συμπεριφοράς. Έτσι, ο άξονας (N) αντανάκλα μεγαλύτερη ικανότητα αντίδρασης του στεφανοειδούς και των αυτόνομων συστημάτων και καταλήγει σε εντονότερες συναισθηματικές αντιδράσεις στο stress και σε υψηλότερα επίπεδα "ορμής". Ο άξονας (E) εξηγεί τα επίπεδα διέγερσης του φλοιού, με τους εξωστρεφείς να έχουν ασθενέστερη διέγερση από τους εσωστρεφείς. Οι εξωστρεφείς τείνουν να διαμορφώνουν ρυθμισμένες αντιδράσεις με μικρότερη ετοιμότητα, να χρειάζονται εντονότερα ερεθίσματα και να αντιδρούν λιγότερο στον πόνο. Σχετικά με τον άξονα (P), αυτός αφορά την κυκλοφορία των ανδρογόνων.<sup>2</sup> Ο Farrington<sup>11,12</sup> παραθέτει τα συμπεράσματά του σχετικά με την παρορμητικότητα, που βασίζονται στα αποτελέσματα της μελέτης του Cambridge: μαθητές που αξιολογήθηκαν ως ιδιαίτερα παρορμητικοί σε ψυχοκινητικά tests έτειναν να είναι παραπτωματικοί ως νεαροί, όχι όμως ως ενήλικες. Μία ανασκόπηση ερευνών από τον Loeber<sup>13</sup> δείχνει εξάλλου μια συσχέτιση μεταξύ του υποσυνόλου των παραγόντων της προσωπικότητας που ονομάζεται "υπερδραστηριότητα - παρορμητικότητα ελλειμματική προσοχή" και της παραπτωματικότητας. Μεταξύ άλλων, στη διαχρονική μελέτη των Stattin και Klackenborg-Larsson<sup>14</sup> καταδεικνύεται συσχέτιση μεταξύ χαμηλής νοημοσύνης στην ηλικία των 3 ετών και επίσημα καταγεγραμμένης παραπτωματικότητας μέχρι την ηλικία των 30.

Επισκοπώντας την έρευνα ως προς το ρόλο των βιολογικών παραγόντων στην εγκληματική συμπεριφορά, περιλαμβανομένων των ψυχοφυσιολογικών και βιοχημικών μελετών, μπορούμε να δούμε ότι οι γενετικές επιδράσεις - μελετώμενες είτε στο επίπεδο της κληρονομικότητας είτε σε αυτό της ιδιοσυγκρασίας - δεν μπορούν να εξηγήσουν το σύνολο της εγκληματικής συμπεριφοράς. Ακόμη και οι πιο φιλόδοξες μελέτες διδύμων και υιοθετημένων ατόμων, ενώ προσφέρουν υποστήριξη στις γενετικές επιδράσεις, αφήνουν αρκετό χώρο στη λειτουργία και άλλων παραγόντων. Ο Eysenck,<sup>8</sup> μολονότι είναι υποστηρικτής της βιολογικής βάσης της προσωπικότητας, θεωρεί ότι η κοινωνικοποίηση διαδραματίζει επίσης κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς. Ο Blackburn<sup>2</sup> συμφωνεί με τον Manicas,<sup>15</sup> που υποστηρίζει ότι η συμπεριφορά είναι μία λειτουργία παράγωγη των φυσιολογικών συστημάτων, αλλά ο ίδιος θεωρεί ότι, ενώ η εγκεφαλική δραστηριότητα παρέχει τους γενεσιουργούς

μηχανισμούς για τη συμπεριφορά, η τελευταία δεν είναι δυνατόν να περιγραφεί με όρους αυτών των συστημάτων και μόνον.

## Το κοινωνικό πρότυπο

Η ανθρώπινη συμπεριφορά εξελίσσεται και λειτουργεί σε κοινωνικό πλαίσιο. Οι ατομικές ποικιλομορφίες στην ιδιοσυγκρασία βρίσκονται σε συνεχή διαντίδραση με το περιβάλλον, επηρεάζοντάς το και επηρεαζόμενες από αυτό. Η παραγνώριση των κοινωνικών και περιβαλλοντικών επιδράσεων στην εγκληματικότητα θα σήμαινε την αποδοχή ενός μονόπλευρου βιολογικού ντετερμινισμού.

Οι ψυχολόγοι ανέκαθεν επέδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το οικογενειακό περιβάλλον. Παραδοσιακά αυτό θεωρείται ως ιδιαίτερα σημαντικό για τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, επειδή οι γονείς συνιστούν την πρωτογενή πηγή πολιτισμικών ηθικών αρχών, αξιών και κριτηρίων, που συνδέονται με τις αλλαγές στους κοινωνικούς ρόλους καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής.

Κατά την Robins,<sup>16</sup> οι αντικοινωνικοί και αλκοολικοί γονείς τείνουν να έχουν παραπτωματίες γιους. Σε μία άλλη μελέτη, ο Wilson<sup>17</sup> έδειξε ότι καταδίκες των πατέρων προέβλεπαν καταδίκες των γιων. Από την άλλη πλευρά, στη μελέτη του Cambridge, η παραπτωματογένεση βρέθηκε να επικεντρώνεται σε μικρό αριθμό οικογενειών, με λιγότερο από 6% από αυτές να είναι υπεύθυνες για τις μισές εγκληματικές καταδίκες σε ένα σύνολο 400 οικογενειών.<sup>4</sup> Και άλλες μελέτες συνηγορούν για συνέχεια της παραπτωματογένεσης από γενιά σε γενιά. Ωστόσο, το ερώτημα εάν η γενετική μεταβίβαση ή το γονεϊκό πρότυπο είναι η αιτία της εγκληματικής συμπεριφοράς δεν μπορεί να απαντηθεί ευθέως.

Οι συγκρίσεις μεταξύ οικογενειών παραπτωματιών και μη παραπτωματιών έχουν με συνέπεια καταδείξει την ύπαρξη αντίξοων συνθηκών στις οικογένειες των παραπτωματιών.<sup>2</sup> Σε μία επισκόπηση οικογενειακών παραγόντων που σχετίζονται με προβλήματα νεανικής διαγωγής και είναι προβλεπτικοί παράγοντες γι' αυτά, η οποία έγινε από τους Loeber και Stouthamer-Loeber,<sup>18</sup> βρέθηκε ότι η ελλιπής γονεϊκή επιτήρηση, η ασταθής ή σκληρή γονεϊκή πειθαρχία, η γονεϊκή δυσαρμονία, η απόρριψη του παιδιού και η ελλιπής ενασχόληση με αυτό αποτελούν σημαντικούς προβλεπτικούς παράγοντες της παραπτωματογένεσης. Επίσης, μία εκτενής ανασκόπηση από τους Malinosky-Rummell και Hansen<sup>19</sup> δείχνει ότι άτομα που έχουν υποστεί σωματική κακοποίηση ως παιδιά είναι πιθανόν να γίνουν βίαιοι ή και μη βίαιοι παραπτωματίες. Σε μία μελέτη που αφορά τους πρώιμους οικογενειακούς και ιδιοσυγκρασιακούς παράγοντες ανάπτυξης ενός μοντέλου επιθετικής αντίδρασης στα αγόρια, ο Olweus<sup>20</sup> αναγνωρίζει τέσσερις παράγοντες που έχουν αιτιακή σχέση. Τον αρνητισμό της μητέρας, την ανοχή της μητέρας στις επιθέσεις, τη χρήση μεθόδων επιβεβαίωσης της ισχύος από τη μητέρα και τον πατέρα και την ιδιοσυγκρασία του αγοριού.

Η προέλευση από ένα διαλυμένο σπίτι είναι, επίσης, ένας ακόμη αξιοσημείωτος προάγγελος της παραπτωματογένεσης. Το σημαντικό, ωστόσο, στοιχείο στις μελέτες που δείχνουν συσχέτιση μεταξύ διαζυγίου ή γονεϊκού χωρισμού και παραβατικότητας είναι ότι δεν συνιστά προάγγελό της ο γονεϊκός χωρισμός καθ' αυτός τόσο πολύ, όσο η γονεϊκή σύγκρουση που συνήθως επισυμβαίνει. Ένα σημαντικό ποσοστό παιδιών που προέρχονται από διαλυμένα σπίτια χωρίς σύγκρουση όμως - παρουσιάζουν χαμηλούς δείκτες παραπτωματογένεσης, σύμφωνα με μία ενδιαφέρουσα μελέτη του McCord.<sup>21</sup>

Τα αποτελέσματα μελετών, όπως αυτές που αναφέρθηκαν, υποστηρίζουν την ψυχολογική Θεωρία του Farrington.<sup>11,22</sup> Σύμφωνα με αυτήν, η εγκληματική συμπεριφορά αποτελεί το παράγωγο προϊόν της ανάπτυξης του ατόμου μέσα σε ένα περιβάλλον όπου η κανονική κοινωνική μάθηση ανατρέπεται από την αντικανονική (καταπιεστική) πειθαρχία, την ελλιπή επιτήρηση, τη γονεϊκή δυσαρμονία και τα ακατάλληλα γονεϊκά πρότυπα.<sup>2</sup>

Κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης, όχι μόνο το οικογενειακό περιβάλλον, αλλά και αυτό του σχολείου, όπως και της γειτονιάς, παίζουν κάποιο ρόλο στην απόκτηση συγκεκριμένων τρόπων συμπεριφοράς. Ο Eysenck,<sup>9</sup> αν και ασχολείται με ατομικές διαφορές που διαφοροποιούν τους εγκληματίες από τους μη εγκληματίες, θεωρεί τους δασκάλους και τους σημαντικούς τρίτους ως σπουδαίους συντελεστές για την απόκτηση αναστολών με τη μορφή της "συνειδησίας" ή του "υπερεγώ". Η τιμωρία της αντικοινωνικής συμπεριφοράς από γονείς και δασκάλους επιφέρει, συχνά, ηθικότητα ή συμμόρφωση με τους κανόνες.<sup>2</sup>

Οι ερμηνείες του εγκλήματος που κινούνται σε κοινωνικό επίπεδο επιχειρούν να αναγνωρίσουν αιτίες σε κοινωνικές δομές και πολιτισμικούς παράγοντες. Η υποστήριξη της συμμετοχής κοινωνικών παραγόντων προέρχεται από την τεκμηρίωση του ότι τόσο οι παραβάτες όσο και τα θύματα προέρχονται, κυρίως, από συγκεκριμένα τμήματα της κοινωνίας. Οι κοινωνικές θεωρίες για το έγκλημα επικεντρώνονται, κυρίως, σε θέματα ελέγχου, κοινωνικής μάθησης, ετικετοποίησης και σύγκρουσης.

Κατά τις θεωρίες ελέγχου η εγκληματική συμπεριφορά οφείλεται σε αποτυχία των γονέων, των δασκάλων και άλλων να εφαρμόσουν κατάλληλο κοινωνικό έλεγχο στα παιδιά κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης.<sup>7</sup> Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης δίνει έμφαση στη σημασία του κοινωνικού πλαισίου, καθώς θεωρεί ότι η εγκληματική συμπεριφορά αποκτάται μέσω της προτυποποίησης και της μίμησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς.<sup>2</sup> Οι Θεωρίες ετικετοποίησης βασίζονται στην παραδοχή ότι το έγκλημα αποτελεί κοινωνική κατασκευή: σε μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή, μία συγκεκριμένη κοινωνία καθορίζει συγκεκριμένες πράξεις ως εγκλήματα και όσοι διαπράττουν αυτά τα εγκλήματα ετικετοποιούνται ως εγκληματίες. Η συνέπεια της απόδοσης αυτού του ονόματος ή της τοποθέτησης αυτής της ετικέτας σε ένα άτομο είναι ότι επηρεάζονται τόσο η συμπεριφορά του ατόμου όσο και ο τρόπος με τον οποίο οι άλλοι προσλαμβάνουν τη συμπεριφορά του.<sup>7</sup> Οι Θεωρίες σύγκρουσης αντιμετωπίζουν το έγκλημα ως προϊόν παράγωγο ενός αγώνα μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων που κατέχουν διαφορετικά επίπεδα ισχύος.<sup>7</sup>

## Το γνωσιακό και το ψυχαναλυτικό πρότυπο

Μέσω της επικοινωνίας, της μάθησης και της συνεχούς διαντίδρασης τόσο με την οικογένεια όσο και με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, οι άνθρωποι αποκτούν νοήματα, ικανότητες, αξίες, πεποιθήσεις και σκοπούς, οι οποίοι,

σύμφωνα με τους Alston<sup>23</sup> και Mischel και Mischel,<sup>24</sup> προβάλλουν από το ιστορικό των ατόμων και διαμεσολαβούν τις επιδράσεις των νέων εμπειριών τους. Η κοινωνική συμπεριφορά θεωρείται ως το αποτέλεσμα της διαντίδρασης μεταξύ της γνωστικής λειτουργίας του ατόμου και των αντιδράσεων των άλλων. Η έρευνα επάνω στις κοινωνικά συσχετικές γνώσεις των παραπτωμάτων έχει συγκεντρώσει στοιχεία που υποστηρίζουν την ύπαρξη διαφορετικών κοινωνικών γνωσιών μεταξύ παραπτωμάτων και μη παραπτωμάτων.

Ο Wylie<sup>25</sup> υποστηρίζει ότι ο εαυτός θεωρείται ως παράγων καθορισμού της συμπεριφοράς που συνδέεται τόσο με την αυτοπροστασία όσο και με την αναζήτηση σκοπού. Η αντίληψη του εαυτού - η γνώση και οιπίστεις ενός ατόμου σχετικά με τον εαυτό του, συμπεριλαμβανομένων των στάσεων απέναντι στον εαυτό ή της αυτοεκτίμησης - παρέχει οργάνωση και κατεύθυνση στη συμπεριφορά. Μία άποψη είναι ότι τα άτομα επιζητούν συνέπεια μεταξύ των δικών τους πεποιθήσεων και των πληροφοριών που δέχονται από το περιβάλλον. Ως εκ τούτου, μία αποκλίνουσα αντίληψη του εαυτού διαμεσολαβεί στην αποκλίνουσα συμπεριφορά, και οι άνθρωποι με μικρή αυτοεκτίμηση έχουν περισσότερες πιθανότητες να εκτελέσουν αποκλίνουσες πράξεις, καθώς αυτό δεν παραβιάζει την εικόνα του εαυτού τους. Σύμφωνα με μία εναλλακτική άποψη, οι άνθρωποι προσπαθούν να διατηρούν ή να ανυψώνουν την αυτοεκτίμησή τους. Μία αποκλίνουσα ομάδα αναφοράς είναι δυνατόν να υιοθετήσει μία αποκλίνουσα συμπεριφορά που επιφέρει ανύψωση της αυτοεκτίμησής τους. Η συμμόρφωση με τους κοινωνικούς κανόνες θεωρείται ως λειτουργία των ηθικών αξιών ή των αποτελεσμάτων της δύναμης που ασκούν οι δεδομένες στάσεις ή και πεποιθήσεις. Οι αξίες συνδέονται με ανάγκες ή σκοπούς. Όταν κάποιος αποδίδει π.χ. μεγάλη αξία στη σωματική δύναμη, η ανάγκη του γι' αυτήν τον οδηγεί σε συγκεκριμένες πράξεις, ώστε να τη διασφαλίσει. Πάντως, υπάρχουν ενδείξεις για το ότι οι παραπτωματίες χαρακτηρίζονται από αποκλίνουσες αξίες.<sup>2</sup>

Επιπροσθέτως, ο τρόπος με τον οποίο κάποιος αποδίδει υπευθυνότητα στις πράξεις του είναι δυνατόν να οδηγήσει είτε σε συμμορφωτική είτε σε παραβατική συμπεριφορά. Αν η παραβατική συμπεριφορά θεωρηθεί ως πρόοι εξωτερικών παραγόντων, όπως της ανεργίας και της φτώχειας, η εκλογίκευση αυτή λειτουργεί ως δικαιολόγηση της εγκληματικής διαγωγής. Η επίρριψη της ευθύνης στους άλλους στο κοινωνικό περιβάλλον - περισσότερο παρά στον εαυτό μας, καθώς και η αρνητική στάση προς το θύμα, συνιστούν τεχνικές που συνεπάγονται την ουδετεροποίηση της εγκληματικής διαγωγής.<sup>2</sup>

Ένα άλλο χαρακτηριστικό των παραπτωμάτων είναι ένας επίμονος εγωκεντρισμός, ένα έλλειμμα στην ικανότητα ανάληψης ρόλων, δηλαδή στην ικανότητα να κατανοούν τα συναισθήματα, τους λόγους των αντιδράσεων και τις προθέσεις των άλλων.<sup>2</sup> Μία άλλη σχετική έννοια είναι αυτή της ενσυναίσθησης - της ικανότητας κατανόησης των συναισθημάτων των άλλων και ανταπόκρισης σε αυτά. Υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις έλλειψης της ενσυναίσθησης σε άτομα με αντικοινωνική προσωπικότητα.

Οι Yochelson και Somenow<sup>26</sup> στη δική τους ανάλυση της εγκληματικής προσωπικότητας δίνουν έμφαση στο ρόλο των γνωσιών. Τα δεδομένα από εκτενείς συνεντεύξεις 240 αρρένων παραπτωμάτων υποδεικνύουν με σαφήνεια τη γνωστική δυσλειτουργία στην αποκλίνουσα συμπεριφορά. Γενικά, φαίνεται ότι οι παραπτωματίες εξουδετερώνουν τις απαγορεύσεις κατά των αποκλίσεων, υποστηρίζοντας έτσι μία εκλογικευμένη εγκληματική στάση, δηλαδή την άποψη ότι ο παραβάτης είναι ένας ελεύθερος φορέας δράσης, που μπορεί αφ' εαυτού να αποφασίζει την εμπλοκή του σε μία εγκληματική πράξη. Αυτή η απόφαση βασίζεται στη στάθμιση των προσλαμβανόμενων κερδών και ζημιών μεταξύ εγκληματικών και εναλλακτικών σύννομων δραστηριοτήτων.

Μεταξύ των ψυχολογικών θεωριών που επικεντρώνονται στους εσωτερικούς παράγοντες διαμεσολάβησης της αποκλίνουσας εξέλιξης υπάρχουν υποθέσεις σε επιμέρους θέματα, όχι όμως μία ενιαία ψυχαναλυτική θεωρία για το έγκλημα. Από μία ψυχαναλυτική οπτική γωνία, οι άνθρωποι είναι έμφυτα αντικοινωνικοί. Επιζητούν την ηδονή και οδηγούνται από καταστροφικές παρορμήσεις, που βρίσκονται σε σύγκρουση με τις απαιτήσεις του κοινωνικού συνόλου. Για να επιβιώσει κοινωνικά ένα άτομο, το Υπερέγώ του, που αντιπροσωπεύει την εσωτερική του αρχή, πρέπει να διοχετεύσει σε θεμιτές οδούς και να καθοδηγήσει τις ορμές του εκείνο. Σύμφωνα με τις ψυχαναλυτικές απόψεις, η παραβατική συμπεριφορά προκύπτει από την ανεπαρκή διαμόρφωση και λειτουργία του Υπερεγώ.<sup>2</sup>

## **Προς την εξαγωγή μερικών συμπερασμάτων: η θεωρία των τριών μοντέλων**

Προκειμένου να αποφανθούμε σχετικά με το αν οι βιολογικοί, οι ψυχολογικοί ή οι περιβαλλοντικοί παράγοντες έχουν τη μεγαλύτερη σημασία για την εγκληματική συμπεριφορά, παρουσιάσαμε διάφορες Θεωρίες που επιχειρούν να παράσχουν μία ερμηνεία της εγκληματικότητας σε βιολογικό, ψυχολογικό ή κοινωνικό επίπεδο. Καθεμιά από αυτές εμφανίζεται σχετικά μόνον επαρκής στο να ερμηνεύσει μόνη της την εγκληματική συμπεριφορά. Φαίνεται ότι, αν μείνουμε προσκολλημένοι σε μία από αυτές ή σε ζητήματα, όπως στη διαμάχη σχετικά με τη φύση και την αγωγή, παραγνωρίζουμε ένα πολύ σημαντικό μέρος της σχετικής βιβλιογραφίας. Συχνά προκύπτει το ερώτημα: "γιατί ένα άτομο έχει συγκεκριμένη συμπεριφορά σε συγκεκριμένο χρόνο με συγκεκριμένο τρόπο;" Μπορούν να δοθούν εξηγήσεις με όρους νευροχημικών λειτουργιών του εγκεφάλου, γνωστικών διαδικασιών, επιδράσεων του ασυνειδήτου, κοινωνικών διαδικασιών ή με όρους ερμηνειών που δίνουν οι ίδιοι οι άνθρωποι για τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά τους. Εφόσον η ανθρώπινη συμπεριφορά συνιστά την πιο περίπλοκη μορφή ζωής σε αυτό τον κόσμο, φαίνεται απίθανο να είναι ικανοποιητική μία ερμηνεία που δίνεται αποκλειστικά σε ένα επίπεδο.

Η θεωρία των τριών μοντέλων μάς παρέχει μία ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς βασισμένη σε τρία διακριτά διαφορετικά μοντέλα, επιτρέποντάς μας έτσι να συσχετίσουμε ορισμένους παράγοντες που σε διαφορετική περίπτωση θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως αντιτιθέμενοι.<sup>27</sup> Διαμέσου μιας μακράς εξελικτικής διαδικασίας, τρία διακριτά διαφορετικά μοντέλα ή βάσεις της ανθρώπινης δράσης έχουν προκύψει. Καθένα τους έχει αναπτυχθεί από το προγενέστερο μοντέλο, αλλά έχει προσλάβει μία εντελώς διαφορετική μορφή - πρόκειται για μία παραγωγική διαδικασία.

Η πρωτογενής ή αρχετυπική δομή της συμπεριφοράς είναι βιολογική. Η βάση της ανθρώπινης δραστηριότητας έγκειται στη δράση των ορμονών καθώς και των βιοχημικών και ψυχοφυσιολογικών διαδικασιών επάνω στις οποίες δομείται η συμπεριφορά του ατόμου και οι οποίες επηρεάζονται προφανώς από τη γενετική κληρονομιά. Η ραγδαία

ανάπτυξη του ανθρώπινου εγκεφάλου συνέβαλε στην εμφάνιση της γλώσσας, γεγονός που κατέστησε εφικτή την ικανότητά μας για σύνθετη συμβολοποίηση. Οι άνθρωποι ζουν μέσα σε έναν εσώτερο κόσμο συμβόλων και εννοιών. Δρουν επί τη βάση των σημασιών που αποδίδουν στις πράξεις τους και στις καταστάσεις στις οποίες βρίσκονται. Βάση για την ανθρώπινη δράση πρέπει να είναι κυρίως, η επικοινωνία και η μάθηση, παρά η γενετική κληρονομιά. Είναι χρήσιμο να καταστήσουμε το επίπεδο των συμβολοποιήσεων: ένα υπόβαθρο για δράση προέρχεται από την κοινωνία - είναι οι αξίες, οι πεποιθήσεις, οι κοινωνικές συνήθειες και στάσεις που αφομοιώνουμε από τον πολιτισμό εντός του οποίου ζούμε. Το άλλο υπόβαθρο είναι περισσότερο εξειδικευμένο για το κάθε άτομο: συνίσταται στη σημασιοδότηση που αφομοιώνει κάποιος από τις προσωπικές του εμπειρίες κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας μέσω διαντιδράσεων με τους γονείς, τα αδέρφια και όσους άλλους συναπαρτίζουν τον προσωπικό του κόσμο.<sup>27</sup> Η ικανότητά μας για συμβολοποίηση έχει αναπτυχθεί περαιτέρω τόσο πολύ, ώστε μπορούμε να συμβολοποιούμε τον ίδιο τον εαυτό μας. Μπορούμε, συνεπώς, να παρατηρούμε και να βλέπουμε τον εαυτό μας σαν ένα πρόσωπο παρόμοιο με οποιοδήποτε άλλο. Πάνω απ' όλα, μπορούμε να δούμε εναλλακτικές λύσεις - ξέρουμε ότι μπορούμε να δρούμε με διάφορους τρόπους. Με άλλα λόγια, έχουμε την ικανότητα της αυτεπίγνωσης και της αντανάκλαστικής/αυταναφορικής επιλογής. Αυτό είναι το τρίτο υπόβαθρο της ανθρώπινης δράσης - η αντανάκλαστική/αυταναφορική αυτεπίγνωση.

Η τρέχουσα γενετική θεωρία βρίσκεται σε συμφωνία με την αντίληψη ότι οι διαφορές μεταξύ των ατόμων αποτελούν το παράγωγο προϊόν της γενετικής και της περιβαλλοντικής ποικιλομορφίας. Υπάρχει αξιολογική γενετική ποικιλομορφία ανάμεσα στα άτομα, που επιφέρει παρατηρήσιμες διαφορές και που δεν οφείλεται σε ελλειμματική δομή του γενετικού υλικού, αλλά σε έναν ιδιαίτερο συνδυασμό εναλλακτικών στοιχείων εντός της φυσιολογικής δομής του ανθρώπου.<sup>1</sup> Αυτή η γενετική κληρονομιά ο βιολογικός παράγων - συνιστά το πρώτο βήμα για οποιαδήποτε αιτιακή αλληλουχία που οδηγεί σε συγκεκριμένη συμπεριφορά. Τα άτομα φέρουν μαζί τους αυτή τη γενετική καταβολή στις διαντιδράσεις τους με το κοινωνικό περιβάλλον, είτε πρόκειται για τους γονείς και τα αδέρφια είτε για άλλους, αντιδρούν στα ερεθίσματα από αυτό το περιβάλλον σύμφωνα με τη γενετική προίκα τους και οι άλλοι αντιδρούν απέναντί τους σύμφωνα με αυτά τα ατομικά χαρακτηριστικά που εκδηλώνονται από αυτούς σε κάθε περίπτωση.

Προφανώς, οφείλουμε να λάβουμε υπ' όψιν ότι οι άνθρωποι διαφέρουν μεταξύ τους γενετικώς, αλλά μόνοι οι γενετικοί παράγοντες δεν μπορούν να διαμορφώσουν την προδιάθεση για ένα τόσο σύνθετο πρόβλημα, όπως είναι η εγκληματική συμπεριφορά. Μία τέτοια παραδοχή αποδίδει υπερβολική σημασία στους βιολογικούς παράγοντες και υποτιμά τους περιβαλλοντικούς.

Κάποιες μελέτες έχουν δείξει ότι άτομα που έχουν ταυτόσημες ή παρόμοιες γενετικές καταβολές δεν εμφανίζουν όλα απαραίτητως παρόμοια κοινωνική συμπεριφορά. Από την άλλη πλευρά, δεν ακολουθούν την ίδια διαδρομή στη ζωή τους όλα τα άτομα που ανατράφηκαν στο ίδιο περιβάλλον και εκτέθηκαν στις ίδιες επιρροές. Προκειμένου να προταθεί μία ικανοποιητική ερμηνεία για τόσο σύνθετα φαινόμενα, όπως είναι η εγκληματική συμπεριφορά, θα ήταν φρόνιμο να ληφθούν υπ' όψιν πολλοί εμπλεκόμενοι παράγοντες, είτε αυτοί είναι βιολογικοί είτε ψυχολογικοί είτε κοινωνικοί. Αντί να προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε την εγκληματική συμπεριφορά με ντετερμινιστικούς όρους, αναφερόμενοι σε βιολογικές επιδράσεις πιο πολύ παρά σε περιβαλλοντικές - ή αντίστροφα - ως πρωταρχικές αιτίες της, θα ήταν προτιμότερο να επιχειρούμε να δίνουμε πιθανοκρατικές ερμηνείες που να συνδυάζουν διάφορους παράγοντες, καθένας από τους οποίους συνδέεται μερικώς με το έγκλημα.<sup>7</sup> Ίσως η έννοια των παραγόντων κινδύνου, που αυξάνουν τον κίνδυνο εμφάνισης της εγκληματικής συμπεριφοράς, θα ήταν η πλέον κατάλληλη. Μία τέτοια προσέγγιση αφήνει χώρο για την άποψη ότι τα αίτια του εγκλήματος είναι πολυπαραγοντικά. Αυτό που οδηγεί στην εγκληματική συμπεριφορά είναι ο συνδυασμός και η αλληλεξάρτηση ενός αριθμού παραγόντων, οι οποίοι είναι δυνατόν να διαφέρουν από άτομο σε άτομο.

Η πιο συνεκτική εκλεκτική θεωρία είναι εκείνη του Farrington,<sup>11,22</sup> για την εγκληματική διαγωγή, με την οποία προσπαθεί να εξηγήσει ευρήματα από τη μελέτη του Cambridge: η αντικοινωνική ροπή εξαρτάται από έναν αριθμό παραγόντων της προσωπικότητας, όπως είναι η μειωμένη εγρήγορση, η παρορμητικότητα, η μειωμένη ευνοσυναίσθηση και η έλλειψη συνείδησης, καθώς και σε εσωτερικευμένες πεποιθήσεις και κίνητρα για υλικά αγαθά, διάθεση για διακεκριμένη θέση μεταξύ των οικείων και ετοιμότητα διέγερσης. Η έλλειψη επιτήρησης, η σκληρή τιμωρία και η ακατάλληλη προτυποποίηση από τους γονείς επιφέρουν έλλειψη προκοινωνικών πεποιθήσεων. Η χαμηλή νοημοσύνη μπορεί να οδηγήσει σε σχολική αποτυχία και ένα περιβάλλον χαμηλής κοινωνικής στάθμης μπορεί να ασκήσει επιρροή προς την επιλογή παράνομων μεθόδων ικανοποίησης αναγκών και σκοπών. Παράλληλα, η απόφαση για τη διάπραξη ενός εγκλήματος εξαρτάται από την συνεκτίμηση ζημιών και κερδών, που επηρεάζεται από κοινωνικούς συντελεστές και προσωπικά χαρακτηριστικά. Η ετικετοποίηση είναι δυνατόν να καταστήσει δυσκολότερη για έναν παραπτώματα τη βίωση μιας ζωής βασισμένης σε αποδεκτές μεθόδους ικανοποίησης των αναγκών του, ενώ η επιτυχής παραπτώματικότητα ενισχύει τις εγκληματικές πίστεις.<sup>2</sup>